

GITA ZADNIKAR¹

Ruska begunska kriza in njena reševanja

Izvleček: Prvi usklajeni mednarodni poskusi zaščite beguncev so predstavljali neposredni odziv na ruski eksodus, ki je sledil revoluciji leta 1917 in pozneje državljanski vojni. Rusi, ki so zapustili domovino, so v begunstvu brez pravnega varstva živeli v veliki bedi in pomanjkanju, ruski "problem" pa je povsem očitno presegal moči obstoječih humanitarnih organizacij. Tudi večina Rusov, ki je zatočišče našla na Slovenskem, je dolgo živela v neurejenih razmerah in revščini. Položaj ruskih beguncev in humanitarna vloga katoliške cerkve pri nas sta se v tistem obdobju znašla pod drobnogledom slovenskega tiska, ki je še posebej podrobno poročal o obisku škofa Jegliča v barakah pri Kolodvoru, kjer je živelo veliko ruskih beguncev, nastanjenih v Ljubljani.

Ključne besede: begunci, migracije, ruska emigracija, katoliška Cerkve, *Jutro*, *Slovenec*, *Slovenski narod*

UDK: 94:314.151.3(47)(497.4)"192"

Russian Refugee Crisis and Its Possible Solutions

Abstract: The first co-ordinated international efforts for refugee protection were a direct response to the Russian exodus that had followed the 1917 revolution and the subsequent Civil War. The Russians who had left their homeland lived in exile with no legal rights, in great misery and deprivation, as the Russian 'problem' clearly exceeded the capacities of the existing humanitarian organisations. Difficult circumstances and poverty similarly afflicted the majority

¹ Dr. Gita Zadnikar, znanstvena sodelavka, je raziskovalka na Inštitutu za civilizacijo in kulturo. E-naslov: gita.zadnikar@ick.si.

of those Russians who found refuge in Slovenia. The situation of the Russian refugees and the humanitarian role played by the Roman Catholic Church in that period came under the spotlight of Slovenian press. The latter gave detailed reports of Bishop Jeglič's visit to the barracks at Ljubljana's central train station, where many Russian refugees had been housed.

Keywords: refugees, migrations, Russian emigration, Roman Catholic Church, *Jutro*, *Slovenec*, *Slovenski narod*

“Zakaj smo prišli v Ljubljano? Sam ne vem, kako bi odgovoril na to vprašanje. Šli smo pač v smeri najmanjšega odpora. Drugod so bile precejšnje težave z vidiranjem potnih listov.”

*V. Isajevič,
Velika setev (Jutro, 6. januar 1926)*

Begunci, ki postanejo migranti

V Kraljevino SHS so prve večje organizirane skupine ruskih emigrantov prispele v letu 1921, med jugoslovanskimi mesti, ki so sprejela večje število ruskih emigrantov, so bili Beograd, Zagreb, Niš, Skopje, Mostar, Osijek in tudi Ljubljana. V tem obdobju so se pojavili tudi prvi poskusi mednarodne zaščite beguncev, ki so predstavljali neposredno reakcijo na ruski eksodus, ki je sledil revoluciji leta 1917, državljanski vojni, ki je revoluciji sledila, in veliki lakoti.² Februarja

² Huda ruska lakota v letih 1921–1922, ki je prizadela predvsem območja ob reki Volgi in Uralu, je terjala več kot pet milijonov življenj.

1921 je Gustav Ador, predsednik Mednarodnega odbora Rdečega križa, pisal Ligi narodov o položaju 800 tisoč ruskih beguncev, ki "brez pravnega varstva živijo v hudi revščini" in jo pozval, naj posreduje kot "edina nadnacionalna politična avtoriteta, zmožna rešiti problem, ki je očitno presegel moči humanitarnih organizacij".³ Liga je avgusta 1921 na mesto Visokega komisarja za ruske begunce imenovala Fridtjofa Nansena. Begunci so bili v tem obdobju razumljeni kot posamezniki, ki so jim bile odvzete politične pravice, trpeli pa so tudi zaradi ekonomskega pomanjkanja. Prav ekonomska beda beguncev in težavnost nadaljnjega financiranja humanitarne pomoči sta predsednika Mednarodnega odbora Rdečega križa nenazadnje tudi spodbudila, da je zaprosil za posredovanje Lige.

Vrnitev v domovino pod boljševiki je bila za ruske begunce politično problematična in posledično nesprejemljiva,⁴ njihovo vključevanje v precej zaprte in nacionalno homogene lokalne skupnosti pa težavno celo v sorodnih slovanskih državah, kot je bila Jugoslavija. Temeljni cilj mednarodne skupnosti je bil zato predvsem olajšati njihovo zaposlovanje ter jim omogočiti nadaljnjo migracijo v države, kjer bi za to imeli več možnosti. Največjo oviro je pri tem predstavljalo pomanjkanje zakonske zaščite, kar je onemogočalo preseljevanje ruskih beguncev po Evropi, ki je bila nedolgo pred tem razdeljena z mejnim nadzorom potnih listin. Ruski begunci, ki so bili brez potnih listin, tako niso imeli možnosti, da bi potovali in svobodno prehajali med državami.⁵ Nansenov program zaščite beguncev se je zato osredotočil na to, da bi beguncem omogočil nadaljnje prosto gibanje. Julija 1922 je bila na medvladni konferenci sprejeta odločitev o uvedbi potovalnih dokumentov, tako

³ Skran, 1995, 84–85.

⁴ Long, 2009, 133–154.

⁵ Skran, 1995, 103.

RUSKI BEGUNCİ MED VAGONI TOVORNEGA VLAKA, 1919. VIR:
[HTTP://WWW.RUSKEREALIE.ZCU.CZ/R2-5A.PHP](http://www.ruskerealie.zcu.cz/r2-5A.php).

imenovanih Nansenovih potnih listin, ki bi beguncem omogočali prosto gibanje in prehajanje meja zaradi združitve družine ali iskanja zaposlitve. Nansenov cilj je bil zagotoviti beguncem prost vstop v države, "kjer bi se imeli možnost sami preživljati",⁶ njegov program pa naj bi beguncem pomagal, da bi postali migranti, in s tem sami dejavno reševali svoj položaj. Če bi begunci lahko postali migranti – s poudarkom na tem, da bi to v osnovi zagotovilo njihovo ekonomsko samozadostnost – bi bilo njihovo vprašanje enostavneje rešiti. Učinkovita rešitev za izgnanstvo in pomanjkanje je bila primarno prepoznana v svobodnejšem prehajanju meja in kontinuiranem gibanju.

⁶ Nansen, 1922.

⁷ Torpey, 2000, 129.

Nansenov sistem potnih listin za begunce je predstavljal prvi poskus reševanja vprašanja na nadnacionalni ravni ter poskus razreševanja notranjih protislovij državnega sistema nadzora gibanja.⁷ Šlo je za pristop k zaščiti beguncev, ki se je osredotočal predvsem na omogočanje svobode gibanja posameznikom kot obliki porazdelitve pritiska begunskega bremena. Če so begunci lahko postali migranti, je bilo njihovo "vprašanje" – razumljeno v prvi vrsti kot potreba po zagotovitvi ekonomske samozadostnosti – mogoče in lažje rešiti.

O begu, prihodu in življenju v novi domovini

V takšnih okoliščinah so v 20. letih Rusi kot begunci in emigranti vstopali tudi v slovenski politični, družbeni, znanstveni, kulturni in, nenazadnje, medijski prostor. Pot v novo domovino in svoje občutenje prihoda in življenja v tujini, na Slovenskem, so v osebnih, a javno objavljenih, izpovedih nazorno opisali trije ruski emigranti, predavatelji na Univerzi v Ljubljani. "V Ljubljano me je privedla cela vrsta velikih dogodkov, ki so razburkali ocean evropskega, osobito pa ruskega življenja, pa tudi cela vrsta manjših, slučajnih naključij,"⁸ piše Nikolaj Mihajlovič Bubnov, eden vodilnih predstavnikov ruske emigracije v Sloveniji, upokojeni redni profesor ljubljanske univerze, pred tem pa dolgoletni in tudi zaslužni profesor kijevske univerze. V Ljubljani se je prvič mudil leta 1899, ko je z vlakom potoval iz Opatije na Dunaj, vendar mu "takrat še na misel ni prišlo", da mu "bo sojeno ostati v Ljubljani ne dva meseca, temveč končati svoje življenje kot upokojeni redni profesor ljubljanske univerze in državljani bratske slovanske države, ki leta 1899 sploh še ni obstajala".⁹

⁸ J, 6. 1. 1926, 7/4, 9.

⁹ Prav tam.

Pa pojdimo v Jugoslavijo!

“Ni težko odgovoriti na vprašanje, zakaj smo šli iz Rusije. Naj odgovor vsakega posameznika še tako varira, temelj ostane vedno isti. To so življenjski pogoji, nered in brezpravni položaj, ki ga je zakrivila boljševiška vlada,”¹⁰ dodaja Vasilij Isajevič, takrat pogodbeni docent na Tehniški fakulteti. “Eni so šli na Japonsko, drugi v Perzijo, v Afganistan, na Finsko, po Belem ali Črnem morju, v Latvijo ali na Poljsko. Šli so peš, z vlaki, na krovih parnikov. Vsako sredstvo jim je bilo dobro. Meni se je posrečilo odpeljati se z vlakom čez poljsko mejo. Kako smo šli, to je vprašanje. Vožnja od Kijeva do Lvova je trajala 24 dni namesto 24 ur. Vozili smo se v umazanih vagonih brez hrane, brez toplote in brez vode za lokomotive: žagali smo sami stare železniške proge in črpali vodo iz vodnjakov. Med potjo smo izgubili 13 tovarišev,”¹¹ svoje potovanje opisuje Isajevič.

Prihod v Ljubljano je bil za večino Rusov golo naključje, kar Isajevič nazorno opiše z naslednjimi besedami: “Zakaj smo prišli v Ljubljano? Sam ne vem, kako bi odgovoril na to vprašanje. Šli smo pač v smeri najmanjšega odpora. Drugod so bile precejšnje težave z vidiranjem potnih listov.”¹² Med potjo so slišali, da je nastala nekje južno od Češkoslovaške nova slovanska država z imenom Jugoslavija. Ker so v Rusiji slišali marsikaj o dogodkih na zahodu, so se spontano odločili: “Pa pojdimo v Jugoslavijo!”¹³ Šli so, nadaljuje Isajevič, ter poiskali v Pragi jugoslovanski konzulat. Na konzulatu ga je srbski uradnik vprašal: “Kaj hočeš?” Odgovoril mu je, da vizum za Jugoslavijo. “Ko je slišal, da sem Rus, mi je takoj priskrbel vizum in smo šli v Jugoslavijo.”¹⁴ V Ljubljano se je napotil zato, še pojas-

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Prav tam.

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Prav tam.

njuje, "ker sem slišal, da se je tu ustanovila nova univerza. To je bilo leta 1920."¹⁵

Vsi imamo v sebi predvsem upanje, da bomo še enkrat videli Rusijo, za konec zapiše Isajevič. "Lepa je Slovenija, toda naša domovina ni, četudi nam je dobro med brati Slovenci. Vsakdo, ki ima še trohico duševne sile, goji v sebi to drobtinico ruske kulture in ruskih tradicij, ki so mu ostale in upa, da se bo tudi on udeležil velike setve, ki bo nekoč vzniknila iz poteptane in s krvjo namočene ruske njive."¹⁶

"Nikoli se nisem brigal za politiko,"¹⁷ v osebnem zapisu za časnik *Jutro* dodaja Nikolaj Preobraženski, dolgoletni lektor za ruski jezik in pozneje tudi izredni profesor ruskega jezika in starejše književnosti na ljubljanski univerzi.¹⁸ Toda razmere, ki vladajo na univerzi v Moskvi, "mi vendar ne dovoljujejo, da bi se vrnil domov".¹⁹ Čeprav se v Ljubljani počuti "kot v drugi domovini",²⁰ mu težke materialne razmere in vsakdanji boj za preživetje ne puščajo veliko časa za znanost. "Če se domislim vsega, kar sem doživel: verig, vislic, ječ, dolge vrste thalerhofskih grobov, neprilik z doktoratom in docenturo, čutim, da so vse te šibe in nadloge mojega življenja zapustile v meni eno samo trdno voljo: premagati vse zapreke, ki jih še imam na svoji akademski poti".²¹

Slovenec: "Odrešenik sveta, reši Rusijo!"

Težke materialne razmere, ki jih opisuje Isajevič, so močno zaznamovale življenje in delovanje ruskih emigrantov na Slovenskem.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Prav tam, 8.

¹⁸ Oset, 2015, 144.

¹⁹ *J*, 6. 1. 1926, 7/4, 8.

²⁰ Prav tam.

²¹ Prav tam.

Večina Rusov je na Slovenskem dolgo živela v neurejenih razmerah in revščini. Predstavniki ruske emigracije so s svojim prihodom ter delovanjem in ustvarjanjem po letu 1920 kljub temu izdatno zaznamovali kulturno in znanstveno življenje na Slovenskem.²² Slednje je mogoče zaznati tudi v časnikih tistega obdobja, ki so kazali poudarjeno navdušenje nad osvežitvijo in napredkom, ki so ju na področje znanosti in kulture vnesli ruski emigranti. Lokalna ruska tematika v obliki vprašanja nastanitve in položaja ruskih beguncev na Slovenskem pa je predstavljala tudi popestritev lokalnih političnih razprav, o čemer nazorno pričajo izbrani zapisi v osrednjih slovenskih časnikih.²³

Slovenec je tako februarja 1925 objavil obsežen pregledni članek o položaju ruskih beguncev, namenjen predstavitvi pomoči, ki sta jo ruskim beguncem namenjala Vatikan, pa tudi katoliška cerkev na Slovenskem. Ko so v zahodno Evropo pribežali prvi ruski begunci, je papež Benedikt XV., tako *Slovenec*, "takoj organiziral podporo zanje".²⁴ Papež Pij XI. z "veliko vnemo nadaljuje to plemenito delo",²⁵ še piše časnik, po njunem zgledu pa tudi škofje in drugi katoliški krogi "z veliko ljubeznijo in požrtvovalnostjo podpirajo Ruse".²⁶ Vatikan je za reševanje prošenj ruskih beguncev ustanovil poseben ruski oddelek, ruskim beguncem so bila, kot piše *Slovenec*, na razpolago številna cerkvena poslopja, rimska katoliška društva pa so "požrtvovalno" podpirala in vzdrževala večje število ruskih beguncev".²⁷

²² Brglez, Seljak, 2008; Zajc, 2015; Cindrič, 2015; Grdina, Pagon, 2016.

²³ Zadnikar, 2014, 25–45.

²⁴ *S*, 16. 2. 1925, 4.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Prav tam. Pri tem naj bi se še posebej izkazal belgijski kardinal Désiré Joseph Mercier, ki naj bi po navedbah *Slovenca* s cerkvenimi zbirkami vzdrževal 150 ruskih visokošolcev in podpiral tudi druge Ruse.

²⁷ Prav tam.

“Podpora se vrši v imenu človekoljubnosti, v duhu krščanske usmiljenosti in ljubezni”²⁸ in je tako “velikodušna”,²⁹ da naj bi celo rimski dopisnik ruskega časnika *Novoje Vremja* “izrazil obžalovanje, da so med podpiranimi nekateri premalo krščanskega mišljenja”³⁰. V Vatikanu so zato, tako *Slovenec*, zelo dobro seznanjeni s položajem ruskih beguncev in razmerami v Rusiji. Razmere v njihovi domovini ostajajo nevarne in še ne omogočajo vrnitve večjemu številu ljudi, “še bolj žalostna je moralna beda, ker boljševiki posebno med mladino sistematično širijo brezbožnost in nemoralnost”,³¹ še piše *Slovenec*. Pri nas je vlada nekoliko poskrbela za ruske begunce kot v nekako odškodnino za denarno in drugo pomoč, katero je Srbija nekdaj prejela iz Rusije, nadaljuje *Slovenec*. Nekateri Rusi so dobili nižje državne službe, vendar je bilo vse to tako malenkostno, da je tudi na Slovenskem med Rusi veliko bede in pomanjkanja, razmere med ruskimi begunci opisuje časnik.

Ljubljanski škof Jeglič je ruskim beguncem, tako *Slovenec*, že večkrat pokazal veliko naklonjenost. Veliko moralno podporo in tolažbo jim je, poudarja časnik, naklonil s tem, da jih je obiskal tudi v siromašnih barakah pri glavnem kolodvoru. Ruski emigranti, ki so v Ljubljano prišli v begunskem valu v letu 1921, so namreč dobili dovoljenje mestne občine, da se naselijo v lesenih barakah na Masarykovi cesti. V zapuščenih vojaških barakah, nekdaj namenjenih vojnim ujetnikom, so zatočišče našli ruski emigranti vseh družbenih slojev z najrazličnejšo izobrazbo, pa tudi raznolikih političnih prepričanj in pogledov na rusko revolucijo

²⁸ Prav tam.

²⁹ Prav tam.

³⁰ Prav tam.

³¹ “Z ozirom na toliko bedo ruskega naroda priporoča sveti oče katoličanom vzdih: “Odrešenik sveta, reši Rusijo!” Sam sveti oče vsak dan ponavlja ta vzdih.” Prav tam.

in državljansko vojno.³² Škofa Jegliča, ki je februarja 1925 obiskal barake, je ob obisku sprejel in spremljal ruski polkovnik Dimitrijevič, tedaj komandant barak. Odbor ruskih invalidov je ob tej priložnosti priredil slavnostno sejo, na kateri je škofa pozdravil polkovnik Seljaninov, ki je izjavil, da škofa predstavlja kot predstavnika svetega očeta, tako *Slovenec*, ki je posebni pokrovitelj ruskih beguncev.

Jeglič si je ogledal stanovanja ruskih beguncev v starih barakah, ki, kot zapiše časnik, "ne dajejo zadostnega varstva niti proti dežju niti proti mrazu".³³ V tesnih siromašnih stanovanjih stanujejo odlične ruske družine, nekaj študentov in intelektualcev. V barakah v veliki revščini živijo ruske ženske in vdove, medtem ko predstavniki ruskih intelektualcev opravljajo navadna težka dela v kuhinji. Vsi prebivalci ruskih barak, poudari *Slovenec*, so visokega gosta pozdravljali z velikim veseljem in spoštovanjem, polni zaupanja, da jim bo obisk olajšal moralni in gmotni položaj. Drži, dodaja časnik, da je tudi med slovenskim prebivalstvom veliko revščine. "A beda ruskih beguncev je še večja, ker si kot tujci težko najdejo zaslužka in pomoči. Velika je tudi duševna potrtost, ker v tujini najdejo malo razumevanja in sočutja."³⁴ Zato je, poudarja *Slovenec*, z verskega in narodnega stališča vredno, da bi se bolj zanimali za nesrečno Rusijo in za ruske begunce. "Prav zato, da bi se poživilo zanimanje za nesrečno Rusijo," še zapiše časnik, je bilo prirejenih več dobrodelnih predavanj o Rusiji, prvo med njimi je bilo predavanje Frana Grivca o preganjanju krščanstva v Rusiji.³⁵

³² Življenje ruskih emigrantov v barakah pri Železniški postaji v Ljubljani pregledno opiše Peter Borisov v besedilu *Iz življenja ruskih emigrantov v Ljubljani*. Borisov, 1952.

³³ S, 16. 2. 1925, 4.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Zadnikar, 2014, 41.

Slovenski narod: "Komedijski s političnim ozadjem"

Odziv *Slovenskega naroda* je bil pričakovano odločen in ogorčen. "V včerajšnjem "Slovcu" je izšel članek, ki ga poštena slovenska javnost ne sme prezreti, ker ji nudi naravnost eklatanten dokaz, kako nizko je padla demoralizirana, zahrbtna, hinavska in farizejska družba dvoživkarske klike okrog ljubljanskega škofa."³⁶ "Slovenec", glasilo tiste stranke, ki je dosledno sovražila in preganjala vse, kar je dišalo po slovanstvu, ki še danes ne more utajiti svojega sovraštva do Srbov in Rusov, piše o položaju ruskih beguncev tako, da mora vsako količjak pošteno lice zardevati od sramu, da je taka hinavščina na slovenskih tleh sploh mogoča". Načelno, zapišejo v *Slovenskem narodu*, se ne mislijo ukvarjati "z visoko pesmijo na naslov rimskega papeža in njegovih vzdihov", pač pa jih zanima predvsem zadnji odstavek tega hinavskega elaborata, v katerem *Slovenec* poroča, kako je visoki gost, ljubljanski škof Jeglič obiskal ruske begunce v siromašnih barakah pri kolodvoru, kjer so ga predstavljali kot posebnega pokrovitelja ruskih beguncev. Ob tej priliki, tako *Slovenski narod*, so bojda vsi prebivalci ruskih barak pozdravljali visokega gosta z velikim veseljem in spoštovanjem, polni zaupanja, da jim ta obisk olajša moralni in gmotni položaj. "Pomislite, kaj vse je obljubil ta visoki gost bednim in nesrečnim Rusom!", so ogorčeni v *Slovenskem narodu*. Čeprav ste imeli pet let pred nosom siromašne barake ruskih beguncev,³⁷ nadaljuje časnik v članku *Komedijski s političnim ozadjem*, ste se šele zdaj spomnili, da bi jih bilo treba obiskati in s frazami o krščanski ljubezni pridobiti za klerikalizem. Niti klerikalna predavanja niti škofovski obiski zato po mnenju časnika ne morejo popraviti nečloveških dejanj, ki jih je SLS na Slovenskem zagrešil nad Rusi.³⁸

³⁶ SN, 18. 2. 1925, 3.

³⁷ SN, 19. 2. 1925, 3.

³⁸ J, 24. 2. 1925, 2.

* * *

Eksistencialne težave ruskih emigrantov na Slovenskem in humanitarni poskusi vrha katoliške cerkve so v tiskani obliki zlahka postali ena od tem za časopisno obračunavanje, značilno za 'medijsko krajino', ki je na Slovenskem dočakala in spremljala tudi porevolucionarni val ruske emigracije. Rusi, ki so iz države pobegnili pred zmagovito Rdečo armado, ki niso želeli živeti v boljševističnem režimu ali pa so jih iz domovine izgnale sovjetske oblasti, so bili na začetku begunci. Pomoč so jim nudile različne humanitarne organizacije, ki so bile ustanovljene med in po prvi svetovni vojni prav zato, da bi pomagale reševati begunske krize. V nasprotju z njihovimi pričakovanji se večina Rusov ni vrnila v domovino, na kar humanitarne organizacije niso bile pripravljene, zato se je pojavila potreba po drugem, nadnacionalnem pristopu. Sistem potnih listin za begunce, ki ga je vpeljal Nansen, ni bil edinstven le zato, ker je vztrajal, da se mednarodna skupnost osredotoči na reševanje begunske krize s pomočjo prostega pretoka ljudi, namesto da bi zgolj dostavljala humanitarno pomoč, temveč tudi zato, ker je sčasoma omogočil financiranje tovrstnih migracij z izdajanjem posebnih potnih žigov. Nansenove potne listine, ki jih je priznalo 52 držav, so v 20. letih predstavljale primer pristopa k zaščiti beguncev, ki je temeljil na svobodi gibanja posameznika kot obliki, ki je omogočala učinkovito "porazdelitev bremena" med državami. Stališče je deloma odražalo širšo težnjo po liberalizaciji nadzora gibanja, ki so jo v 20. letih v želji po popolni ukinitvi nadzora vizumov in potnih listin v senci ruske begunske krize večkrat izkazale posamezne države.

Bibliografija

- BORISOV, P. (1952): Iz življenja ruskih emigrantov v Ljubljani. Kolonija ruskih emigrantov v "barakah" pri Kolodvoru, Arhiv Republike Slovenije III, 1315-5, 27. 11. 1952.
- BRGLEZ, A., SELJAK, M. (2008): *Rusija na Slovenskem*, Ljubljana, ICK.
- CINDRIČ, A. (2016): *Anatolij Ignatjevič von Špakovski*, Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- GRDINA, I., PAGON, N. (ur) (2016): *Ruski album: veliko prijateljstvo v slikah*, Ljubljana, ICK.
- ISAJEVIČ, V. (1926): "Velika setev", *Jutro: dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko*, letnik 7, številka 4, Ljubljana, Konzorcij Jutra, 9.
- LONG, K. (2013): "When refugees stopped being migrants: Movement, labour and humanitarian protection", *Migration Studies*, 1/1, 4-26.
- LONG, K. (2009): "Early Repatriation Policy: Russian Refugee Return 1922-1924", *Journal of Refugee Studies*, 22 (2), 133-154.
- NANSEN, F. (1922): *Russian Refugees: General Report on the Work Accomplished up to March 15, 1922*, League of Nations Document C. 124. M. 74.
- OSET, Ž. (2015): "Akademska kariera Nikolaja Fjodoroviča Preobraženskega (1893-1970)", *Monitor ISH*, XVII/1, 121-150.
- SKRAN, C. (1995): *Refugees in Inter-War Europe*, Oxford, Oxford University Press.
- TORPEY, J. C. (2000): *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State*, Cambridge, Cambridge University Press.
- ZADNIKAR, G. (2014): "Ruski emigranti v časopisnih bojih na Slovenskem", *Monitor ISH*, XVI/1, 25-45.
- ZAJC, N. (2015): *Jezikovne etude, variacije in rime A. V. Isačenka*, Ljubljana, ICK.

Jutro (J), Ljubljana, konzorcij Jutra.

Slovenec (S), Ljubljana, Ljudska tiskarna.

Slovenski narod (SN), Ljubljana, Narodna tiskarna.